

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ПРАВА

**«ПРАВА ЛЮДИНИ В ПЕРІОД
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»**

Збірник матеріалів Міжнародної науково-
практичної конференції
(м. Одеса, 1 листопада 2024 року)

2024

УДК
341.231.14:355.271(062.552) П68

*Друкується за наказом ректора Національного університету
 «Одеська юридична академія» О. В. Тодошчака
 (наказ № 3177-44 від 08.10.2024 р.)*

Відповідальний редактор – президент Національного університету «Одеська юридична академія», академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Ківалов С.В.**
Заступник відповідального редактора – проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права, Заслужений юрист України **Аракелян М.Р.**

Укладачі:

Бехруз Хашматулла Набісвич – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Мануїлова Катерина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Грушко Мальвіна Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гребенюк Дмитро Олегович – PhD, асистент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія».

Матеріали видано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їх наукові керівники, які рекомендували матеріали до друку.

Адреса редколегії:

Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра міжнародного та європейського права, м. Одеса, 65009, вул. Фонтанська дорога, 23. Тел. +38(048)719 8685

«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини. 1 листопада 2024 р., м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2024. 539 с.

© НУ «Одеська юридична академія», 2024

© Кафедра міжнародного та європейського права НУ «ОЮА»

Пилипенко Володимир Пилипович
*доктор юридичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин Львівського університету
бізнесу і права*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ 1949 РОКУ ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

12 серпня 1945 року на Дипломатичній конференції ООН у Женеві відбулось підписання Женевських Конвенцій про захист жертв війни. Це чотири конвенції, що набрали чинності 21 жовтня 1950 року - Женевська конвенція «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; Женевська конвенція «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі»; Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» та Женевська конвенція про «Захист цивільного населення під час війни».[1] Женевські конвенції – історичні документи, основним завданням яких є забезпечення захисту жертв збройного конфлікту. Ці Конвенції ратифіковані усіма державами-членами ООН, що робить їх унікальними за своєю значимістю не лише для Міжнародного гуманітарного права (МГП), а для всього міжнародного правопорядку.

Сьогодні, через 75 років після їх прийняття, Женевські конвенції про захист жертв війни є актуальними і для України, у зв'язку із триваючим

збройним конфліктом внаслідок російської агресії. Але чи дійсно усі наявні у цих Конвенціях правові механізми здатні ефективно та дієво забезпечувати захист жертв російсько-української війни? Чи можуть окремі норми та цілі інститути, закладені у цих Конвенціях майже століття бути імплементованими на практиці в сучасних міжнародних збройних конфліктах? Насправді, як показує російська агресія в Україні, чимало норм, закладених в Женевські Конвенції у 1949 році виявились «мертвими» у XXI столітті, що у свою чергу спричиняє неможливість повноцінного захисту жертв російської агресії, призводячи до порушень МГП, скоєння воєнних злочинів та додаткових людських страждань під час війни.

Одним із яскравих прикладів правових механізмів, які передбачені Женевськими Конвенціями 1949 року, проте виявились недієздатними під час російсько-української війни є механізм держав-покровительок.

Цей інститут МГП згадується у всіх чотирьох Женевських конвенціях 1949 року, що свідчить про його особливу роль у мінімізації негативних наслідків збройного конфлікту. Вперше положення, що стосуються держав-покровительок з'явились ще у 1929 році в Конвенції про військовополонених (стаття 86), хоча в тому чи іншому вигляді такі приклади існували ще з XVI ст.[2] Тоді лише великі держави мали посольства, і з міркувань престижу вони часто захищали інтереси малих чи середніх країн та їхніх громадян. Пізніше деякі з цих малих і середніх країн попросили великі

держави взяти на себе захист їхніх інтересів у країнах, де вони самі не були представлені.

Діяльність держав-покровительок у зв'язку з цим мала найрізноманітніший характер, починаючи від спеціальних представництв в окремих випадках і закінчуючи загальним і постійним захистом інтересів громадян країни, що перебуває під захистом. Ця діяльність, звичайно, не могла призвести до захисту осіб, які перебувають під захистом, від законів держави перебування; воно було спрямоване скоріше на те, щоб з ними поводитися відповідно до цих законів і міжнародних договорів і звичаїв. Це важливо, оскільки захист іноземних інтересів у воєнний час є лише одним із випадків захисту серед інших, однак з тією різницею, що існування стану війни робить його більш необхідним, водночас певним чином обмежуючи його. Насправді роль Держави-покровительки під час війни часто обмежувалася охороною дипломатичних і консульських приміщень та архівів, а також час від часу пересиланням документів.

Ситуація змінилась під час Першої світової війни. Дуже велика кількість військовополонених з обох сторін і час їх перебування в полоні дуже швидко поставили питання про нагляд за поведінкою з ними. Положення, додані до Четвертої Гаазької конвенції 1907 року, містили певні короткі правила щодо поведінки з військовополоненими, але не передбачали можливості нагляду. Цивільні особи, інтерновані на території сторін конфлікту чи утримувані на окупованій території взагалі не були захищені жодним міжнародним договором; все, що можна було застосувати до їхнього випадку, було

звичаєвим правом, наскільки це можна було визначити.

У сучасному МГП державам-покровителькам відводиться особлива роль у збройних конфліктах. Це держави, які призначаються для захисту інтересів воюючих сторін і цивільного населення в умовах війни. Їх основна місія — бути нейтральним посередником для забезпечення дотримання норм гуманітарного права. Згідно з Женевськими конвенціями 1949 року, держави-покровительки мають наступні ключові функції:

1. Посередництво між воюючими сторонами — держави-покровительки забезпечують контакт і сприяють діалогу між сторонами конфлікту для захисту прав затриманих, поранених та цивільних осіб.
2. Моніторинг умов утримання військовополонених та інтернованих осіб — вони мають право відвідувати місця утримання військовополонених та цивільних осіб, перевіряючи дотримання умов життя, харчування, медичної допомоги тощо.
3. Захист цивільного населення — держави-покровительки мають слідкувати за дотриманням прав цивільних осіб, які перебувають на окупованих територіях або постраждали від конфлікту.
4. Передача інформації — вони можуть допомагати в обміні інформацією між сторонами конфлікту, зокрема про поранених, загиблих чи осіб, що пропали безвісти [1].

Якщо держави не можуть домовитися про державу-покровительку, таку функцію часто бере на себе Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). МКЧХ може виконувати аналогічну роль у

забезпеченні гуманітарних прав і захисту постраждалих від війни.

Таким чином, держави-покровительки в рамках МГП мали б бути важливим механізмом для забезпечення захисту людяності навіть у найскладніших умовах збройних конфліктів.

Проте, в сучасних збройних конфліктах через складність узгодження нейтральної держави цей інститут проявив себе малоефективно. Можна назвати лише декілька вдалих прикладів застосування цього механізму. Так, Швеція як держава-покровителька під час війни у В'єтнамі (1955-1975) представляла інтереси Сполучених Штатів у Північному В'єтнамі, з яким США не мали дипломатичних відносин. Шведські представники діяли як посередники між двома сторонами в гуманітарних питаннях, зокрема в питаннях, що стосувалися утримання американських військовополонених у В'єтнамі. У 1990-х роках, коли США та Північна Корея не мали дипломатичних відносин, Куба виконувала функції держави-покровительки для обох сторін. Швейцарія свого часу виступала як держава-покровителька в ірано-американських відносинах. Після Ісламської революції в Ірані 1979 року, коли США та Іран розірвали дипломатичні відносини, Швейцарія стала державою-покровителькою для обох країн. Вона представляла інтереси США в Ірані, забезпечуючи комунікацію між двома державами, зокрема в питаннях утримання громадян США в Ірані та врегулювання гуманітарних проблем. Швейцарія також використовувала ці функції в індо-пакистанському конфлікті (1971).

Під час війни між Індією та Пакистаном у 1971 році, що призвела до утворення Бангладеш, Швейцарія виступала державою-покровительською для обох країн. Вона допомагала у гуманітарних питаннях і захисті прав військовополонених.

Ці приклади демонструють, що сам пособі інститут держав-покровительок у Міжнародному гуманітарному праві може відгравати важливу роль у складних міжнародних конфліктах, допомагаючи підтримувати гуманітарні зв'язки між ворогуючими сторонами та захищати права людей, постраждалих від війни.

Проте, як справедливо відзначено у нещодавньому звіті експертів ОБСЄ: «...інститут покровительства в принципі не використовується з часів Другої світової війни»[3].

Щодо триваючої російсько-української війни, що стала наймасштабнішим міжнародним збройним конфліктом на теренах сучасної Європи після Другої світової війни, успішних спроб залучити державу-покровительку в російсько-український збройний конфлікт у формі, передбаченій Женевськими конвенціями, на жаль, немає.

Механізм держав-покровительок працює тільки тоді, коли обидві сторони конфлікту погоджуються на участь певної нейтральної держави. У випадку ж із російською агресією, політична та дипломатична напруженість між сторонами робить важким узгодження такої держави. росія і Україна мають протилежні позиції щодо суті конфлікту, що ускладнює можливість знайти державу, яку обидві сторони вважатимуть нейтральною. Можна було б говорити про роль Міжнародного Комітету

Червоного Хреста (МКЧХ), який міг би виконувати функції держави-покровительки відповідно до Женевських Конвенцій, проте на сьогодні, немає вагомих доказів, що МКЧХ намагається ефективно використати таку можливість, надану йому Міжнародним гуманітарним правом. Та й українська сторона неодноразово заявляла як про малоефективність цієї організації під час повномасштабної російської агресії, так і про її неоднозначну позицію щодо власне самого збройного конфлікту.

Протягом останніх років деякі держави, зокрема Туреччина і Швейцарія, намагалися виступати як посередники для переговорів або гуманітарних ініціатив. Наприклад, Туреччина відіграла роль посередника у «зерновій угоді» між Україною та Росією під егідою ООН. Однак ці ініціативи більше стосувалися дипломатичного посередництва, ніж конкретної ролі держави-покровительки у форматі Міжнародного гуманітарного права.

З огляду на складність і масштаб російсько-українського конфлікту, а також політичні інтереси залучених сторін, перспективи призначення держави-покровительки залишаються малоймовірними. Натомість роль нейтральних посередників виконується міжнародними організаціями та державами, які займаються вирішенням гуманітарних питань без формального статусу держави-покровительки.

Таким чином, хоча механізм держав-покровительок згідно з Міжнародним гуманітарним правом існує,

застосування його на практиці під час триваючої збройної агресії рф видається неможливим.

Джерела:

1. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949additional-protocols-and-their-commentaries>
2. <https://www.legal-tools.org/doc/1d2cfc/pdf/>
3. https://www.osce.org/files/f/documents/5/2/568018_0.pdf

Ключові слова: Женевські конвенції, держави-покровительки,, російсько-українська війна, Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Пасечник Олена Владиславівна

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Єрофеева Ольга Сергіївна

здобувачка вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Розпочата широкомасштабна збройна агресія рф проти України вплинула на всі сфери життя нашого народу. На жаль, кожен з нас ніколи не зможе забути ті жахливі події, які відбувалися і надалі відбуваються в Україні. Воєнні злочини, що вчиняються військовослужбовцями рф на території

ПИЛИПЕНКО В.П.

Ефективність Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни через призму російської агресії в Україні483

ПАСЕЧНИК О.В., ЄРОФЕЄВА О.С.

Проблеми правового статусу військовополонених490

КОНОНЕЦЬ О.М., ПІНА Д.Р.

Захист прав людини відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року492

МИЦЬКА О.І.

Гуманність режиму утримання військовополонених через призму міжнародних стандартів500

ЛИСИК В.М.

Особливості механізму імплементації міжнародного гуманітарного права505

ГРУШКО М.В., ТИМОШЕНКО Д.В.

Виклики правозахисту прав на культурну спадщину: проблеми та перспективи512

МАРЧЕНКО Д.В.

Роль міжнародних договорів у забезпеченні захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів 519

ОМЕЛЬЧЕНКО І.І.

Актуальність принципу пропорційності в контексті захисту прав людини в умовах збройних конфліктів 525